

HÁJÓM DUNÁNTÚLI KÖLTŐ

TAKÁTS GYULA: *Vulkánok, fügefák.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

CSORBA GYÖZÖ: *Válogatott versek.*
Szépirodalmi Könyvkiadó—Magvető, Budapest, 1979.

FODOR ANDRAS: *Kélt újra jel.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Takáts Gyula egyik szép verse: a *Szikiából kihajló* a költészet és a természet lényegi kapcsolatáról beszél. Ez a kapcsolat nemcsak annyi, hogy a versek ára idővel mandulafákká változik; ennél jóval több és tartalmasabb, a két világ — a művészet és a valóság — teremtő kölcsönösségére mutat. Takáts Gyula versei a való világ, a természet szépségét és költőiségét hirdetik. A tavaszi reggel párájában fürdő, büszkén felmagasló, virágos mandulafák az ő számára egy költői rend alkotó elemei. Tiszta formáik, szép arányaik, az elrendezésükben tetet öltő ritmikus kompozíció, az anyagukban és színeikben jelen levő természeti varázslat — mindez valóságos költemény. Takáts azt a tanácsot szivlelte meg, amit a fiatal Illyés adott valamikor. „Ragyognak a tárgyak. Nyald meg a ceruzád” — hangzott ez a tanács, a valóság ragyogásának, arányainak és színeinek leírására biztatva a költészetet. Arra, hogy a nyelvi közegben is megjeleníthessenek a dolgok és a természet létező csodái, szépségei.

Takátsnak valójában nem kellett biztatás. Ő maga is azt vallja egyik *ars poetica*-értékű megnyilatkozásában, hogy „a költészetben a világ-mindenség emberi méretű aránya ragyog”. A költőnek ezeket az arányokat kell közvetítenie; versbe kell foglalnia a világ természetes varázslatát. Takátsot az elemi látvány igazítja meg. A közlés önfeladott természetességével idézi fel a dunántúli táj vagy a tágasabb világ látványait. Költészetének legfőbb eleme a festőiség. Maga is festőnek készült, mesterei között tartja számon Egry Józsefet és Rippl-Rónait. De a francia impresszionisták levegős piktúrájára, Fra Angelico tüzes mediterrán színeire, Breughel emberi

mozgalmasságára vagy Chagall fátyolködben úszó álomvilágára is gondolhatunk versei olvasásakor. Festői világ van jelen ezekben a költeményekben, akár a dunántúli tájat, akár a csillagos eget, akár a képzelet álomvilágát tárják elénk.

Nem véletlenül, hiszen Takáts Gyula szűkebb világa ez a Pannónia, amely költők és festők nemzedékeit nevelte a valóság apró csodáinak szemlélésére és kifejezésére. Takáts a somogyi dombok arányait, a Balaton érett színeit idézte verseibe: egy klasszikus táj képét és atmoszféráját. Mindazt, amit ez a klasszikus táj történelemben és életrendben jelent. Barokk kisvárosok régies hangulatát, présházak bukolikus levegőjét, egy szemlélődésből és munkából szervezett életrend békéjét és derűjét. Ez okozza, hogy költészetének nincs olyan belső története, mint az emelkedő és süllyedő időt követő, történelmet fagató lírikus életműveknek. Inkább mélyül és gazdagodik, mintsem változik.

A látvány szerepéről beszéltünk, mégsem mondanók, hogy Takáts a költészet impresszionista mesterei közé tartozik. A táj: a somogyi dombvidék vagy a görög szigetenger arányait és fényeit valóban kevesen fejezték ki oly láttatóan, mint ő. A természetet kevesen hódították meg a költészet számára hozzá hasonló átéléssel és figyelemmel. Mégsem impresszionista, nemcsak a természet képi anyagát akarja sorra fogni. Ellenkezőleg: sajátos költői alkatának tükrét találta meg a pannon vidék nemes arányaiban. Emberi harmóniája és derűje, bölcsessége és életöröme találtak keretet, társat és kifejezést a dunántúli természet ősi nyugalmaiban ugyanúgy, mint az antik Róma vagy Hellász történelmi kövei között.

Ennek az életörönnnek és derűnek a kulcsa megint csak a való világ. Takáts Gyula költői sorsa és eszmélete a természet dolgaihoz és változásaihoz igazodik. Tőlük kap erőt és biztatást. Tőlük tanulja a művészetet is: a formákat, az alakítást, az arányokat. Költészetének története annak a megismerésnek a történetével azonos, amely fokozatosan feltárta előtte a természet titkait. A közvetlen természetét: a növényekét, virágokét, állatokét és a nehezebben megközelíthető természetet is: a parányok vagy a kozmosz titkait. Mert Takáts Gyulát mindaz szenvedélyesen érdekli, ami a világban található vagy amit az ember alkotott.

*

Csorba Győző költészete kezdetől fogva egy filozófiai dráma középpontjába helyezkedett. Az emberi létezés természetén töprengett, a pusztulással szállt vitába, az élet esetlegessége és korlátozottsága ellenére kialakítandó méltó emberi sors esélyein gondolkodott. Költészete éppen ezért lett drámai: az ember metafizikai konfliktusait szólatlatta meg; a pusztulás és a megmaradás, a vergődés és az alkotás fogalmait avatta drámai szereplőkké. Vívódásra, nem egyszer tragikus összeütközésekre vállalkozott. Naponta élt át olyan élményeket, melyekkel más ember csupán a pusztulás közvetlen közelében találkozhat. De minthogy vállalta a tragédiát, s nem rejtőzött el az emberi létezés kérlelhetetlen tényei elől, el tudott jutni a katarzishoz is. Meg tudott fogódzni az életben, legyen az bármennyire is korlátozott; ki tudta alakítani az emberiség és az alkotó munka eszményeit. S a filozófiai dráma összeütközéseit, a megszerzett katarzist öntörvényű és szuggesztív lírában fejezte ki. Küzdelmeiből, melyeket a személyiség benső övezeteiben vívott, közhasznú eredményeket tudott építeni.

Egy filozófiai drámának a katarzisa azonban csak eszméileg lehet abszolút érvényű, az átélő számára mindig viszonylagos. Az ember helyét, rendeltetését és sorsát érintő bölcséleti megfontolások legalábbis az újragondolás és újrafogalmazás állandó kényszerével járnak.

Csorba kivívott biztonságát, eszményeinek harmonikus rendjét sem szabad végleges állapotnak tekintenünk. Az egyszer már legyőzni vélt kísértőkkel, a kétségbeeséssel, a szorongással ismételten meg kell küzdenie; s a megszerzett vívmányokat újra és újra fel kell építenie, meg kell erősítenie. A belső békét időről időre vissza kell vívnia. A rendet, mit önmagában, életében, dolgai között egyszer már létrehozott, időnként újjá kell szerveznie. Ebben az értelemben az ismétlődő belső válságok, a nyugtalanság és a vergődés újra jelentkező jelei egyáltalában nem a kivívott eredmények romlását tanúsítják. Ellenkezőleg: a lélek organikus változásának-fejlődésének bizonyítékai. Arról valának, hogy Csorba újra vállalja a küzdelmet és a tragédiát. S ezért újra megszerzi, kiküzdí a katarzist is. A lélek ismétlődő körökben halad, és a körök spirálisa — a költő útja — egyre magasabbra érkezik. Valamiképpen a drámai koncentráció és a filozófiai igazságkeresés magasabb szintjén mozog.

A költői gazdagodás elsősorban a szemlélet síkján, a vers és az alkotó viszonyának vonatkozásában jelentkezik. Versei a fogalmazásnak ahhoz a személytelenségéhez jutnak el, amely a modern költészetben oly fontos eredményeket hozott, akár T. S. Eliot, akár René Char verseiben. Csorba e személytelenség révén egy újfajta, mondhatnánk, filozófiai tartalmú és absztrakt jelentőségű tárgyiassággal kísérletezik. Verse nem vallomások, hanem megnevező: a költő nem a személyiség rejtett rétegeibe hatol, hanem olyan törvényeket vagy összefüggéseket fedez fel, melyek a világ, a létezés titkaihoz visznek közelebb, amelyek természetesen érvényesek a személyiségre is. Ezek a versek nem mimetikus jellegűek, nem tükrözni akarják a költői ént vagy a valóságot, hanem felismeréseket akarnak közvetíteni. Mint Csorba mondja Henri Rousseau nevében, de bizonyára saját törekvéseire is érvényesen: „Nem képeket csinállok nem is művészetet: | az egyenrangú létezőket egyenrangúakkal gazdagítom | felsőbb parancsra a teremtésnek segíték” (*Rousseau a vámos*).

Elsősorban azok a versek ilyenek, amelyek a drámai módon át-

élt filozófiai polémia végső eredményeit közlik velünk. Vagyis nem az átélésről s ennek belső eseményeiről tudósítanak, hanem a gondolati eszközökkel, mintegy személytelenül kialakított új eszmei kategóriákat (pl. az egyetemes rend vagy a személytelen létezés fogalmait) határozzák meg definíciószerűen, természetesen Csorba rendkívül evokatív költészetének eszközeivel. A *Ritmus, rend, zenére, az Ellenpontokra* s más hasonló versekre gondolunk. E szemléleti változás persze csupán Csorba újabb költészetének egyik eleme. A vallomások lírát, a belső mozgás kifejezését éppúgy megtaláljuk most is, mint korábbi verseiben. Az eredmények megtartása, őrzése és további gazdagítása mindenesetre a költő ma már vitathatatlan rangjára, a mai magyar líra élvonalában betöltött szerepére mutat.

*

Fodor András az azok között szokták emlegetni, akik a költői személyiség természetes, mondhatnók, velészületett elkötelezettségével forrnak össze a hagyománnyal. Valóban, versei gyakran vallanak a szülőföld, az emberi és költői örökség megtartó erejéről; arányos szerkezeti, világos képstruktúrai, látásának józan realizmusa azt a hagyományt idézik, amely legfőbb díszet gyanánt Arany Jánost, Babitsot és Illyést mutathatja fel. Verseinek azonban van még egy sajátossága, amely a hagyományra, egy szélesebb körű örökségre utal, s ez a vers és a költői életrajz lényegi összefüggése, szüntelen kapcsolata. Mások metafizikai sejtelmeket, lelkiállapotaikat, mint valaha mondták: „világérzésüket” öntik a vers formáiba, ő még közérzetét, „filozófiáját” is a konkrét élmények közegében, az élet eseményein fölszikráztatva szokta megjeleníteni. Verseiből rejtett önéletrajz bontakozik ki: életfordulatainak, főként emberi kapcsolatainak története.

Mert Fodor életének, műveiből ítélve, ez az egyik legfőbb tartalma. Versei gyakran egy-egy kapcsolatot, barátság konkrét eseményeihez kötődnek; olyanok, mintha az időben lezajlott beszélgetéseket, vitá-

kat, közös felismeréseket kottáznák le. Kapcsolatok születéséről, válásáról, bomlásról tudósítanak; meseterek és társak portréit rajzolgatják. A kritikusnak, az olvasónak gyakran támad kedve, hogy mintegy elképzelje, a sorok mögül kihámozza az írások életrajzi háttérét. Mindez magántügy — mondhatná az éretlen olvasó —, minek kell versbe venni az itt-ott elhangzott beszélgetések foszlányait, befejezni a félbemaradt párbeszédet, elbúcsúztatni a hűlen barátokat. Pedig nem így van: Fodor emberi kapcsolatokat kottázó versei mintegy túlmutatnak önmagukon; jelentésük tágabb körben érvényesül, mint a töprengéseiket vagy szenvedélyeiket kigyújtó élmény: a barátságok története.

Költői világában a személyes kapcsolatoknak különös súlyuk-szerpük van. „En mindig őket hordozom: az összebúvó közösséget” — vallotta egy korábbi versében. A *barátság csodájában*. A barátság tehát a közösségi igény konkrét formáit nyerte nála; a barátságban, a családban, a szerelemben kereste és találta meg az emberi szolidaritás példáit, esélyeit. A róluk írt versekben fejezte ki a közösség erejét, éltető áramát. A személyes kapcsolatok vallomásaiban tisztázta eszményeit, költői hivatását; s bennük tudott elvontságoktól mentesen, eleven érdeklődéssel fordulni a tágabb közösség sorsához. De az emberi kapcsolatokban, a barátság eszmékedésre serkentő közegében találta meg azt a menedéket is, hová zaklató élményei és felismerései elől — erőt gyűjtteni, itélkezni — húzódhatott.

A barátság tehát „sziget”: az egymást keresők és egymásra találók menedéke; közös gond építménye, közös oltalom. A modern költészetben nem az első: ilyen volt Stefan George köre, a francia Abbaye vagy Kerényi Károly humanista környezete. Csakhogy, míg e „szigetek” éltető ereje az elzárkózás volt, a választott ideák képviselője, Fodoré a közösségépítés szennvedélye: kapcsolataiban nem elkülönülni, hanem feloldódni akar. Egészen más elvek szerint él és építkezik, mint George görögös-nietzscheánus környezete vagy a hatékonyság és

küldetés fokozott igényével beoltott Abbaye írói. Leginkább még Babits vagy éppen Németh László „szigetének” rokona az övé: nem elvont példát akar adni, hanem gyakorlati igazságokat, tartalmukban éppen séggel közösségi eszményeket. A ba-

rátság olyan menedék, olyan „sziget” neki, amely nemcsak óv, vértéz és erősít, hanem a tágabb közösség hasznára is válik: eszményeket sugároz, s ennyiben a társadalomban tapasztalt ellentétek feloldásának hatékony eszköze lehet.

POMOGÁTS BÉLA

TRAGIKUS KÖLTŐI DOKUMENTUM

RADNÓTI MIKLÓS: *Bori notesz — Borska beležnica.*

Fordította: Danilo Kiš.

Narodna biblioteka, Književna omladina i SIZ kulture, Bor, 1979.

A legnagyobb magyar antifasiszta költő, Radnóti Miklós születésének 70. évfordulója alkalmából 1979. május 5-én leleplezték a költő szobrát Borban és kétynelvű kötetben adták ki utolsó verseit, amelyeket mint a Žagubica fölötti Heidenau német haláltábor lakója, valamint a tábor visszavonulása során írt élete utolsó hónapjaiban mártírhalála előtt. A legmegrendítőbb háborús lírának ez a gyűjteménye, amelynek eredeti kéziratát a tömegsírban, a halott költő ruhájában találták meg, tíz verset tartalmaz, amelyek kezdetben hosszabbak, azután — ahogyan a költő életereje mindjobbán elenyészett — a vége felé mind rövidebbek. Ezek közé a versek közé tartozik a híres négy *Razglednica* (ezt a címet maga Radnóti adta szerb nyelven), amelyek a *Levél a hitveshez*, a *Hetedik*

és a *Nyolcadik ecloga*, a *Gyökér*, az *À la recherche* és az *Erőltetett menet* címűekkel tragikus költői dokumentumok a fasiszta háborúban elszenvedett emberfeletti testi és lelki kínokról. Ezeket a verseket tartalmazza a bori kiadvány magyar eredetiben és Danilo Kiš kitűnő fordításában.

Danilo Kiš átültetésének magas színvonala költői és fordítói tehetségének, valamint kiváló magyar nyelvi ismereteinek tulajdonítható, aminek eredménye a tartalom hajszálpontos átköltése és a fordított verseknek az eredetihez alkalmazkodó, művészi megformálása. Szolgáljon például az első *Razglednica* erre a figyelemre méltó tartalmi és stílusbeli hűségre, valamint Danilo Kiš korrektül átültetett, csillogóan tiszta rímeire:

„Bulgáriából vastag, vad ágyúszó gurul,
a hegygerincek dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, székér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan,
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhaadt fának odván temetkező bogár.”

1944 AUGUSZTUS 30. A HEGYEK KÖZT

„Iz Bugarske divlja topovska kanonada,
hrupi o planine, koleba se, pada;
tiskaju se ljudi, stoka, kola, misli,
put se ržuc vraća, oblaci se stišli.
Ti večno si u meni sred tog komešanja,
nepokolebljiva sjaš sred mog saznanja,
i nema, ko anđeo kad sluša ropac,
il ko u trulom stablu strvokopac.”

30. AVGUST 1944., U PLANINAMA